

O LATENSKIH NAJDBAH NA OBMOČJU PTUJA

DRAGAN BOŽIČ

Na ožjem območju Ptuja so bila doslej odkrita tri latenskodobna najdišča: Panorama, Grajski grič in Ziherlova ploščad v Rabelčji vasi.¹ V vseh treh primerih gre za razmeroma skromne naselbinske ostanke, po večini za črepinje lončenine. Kovinske najdbe so sicer maloštevilne, vendar je nekaj od teh, kot bomo videli v nadaljevanju, zelo zanimivih in pomembnih. Oglejmo si najprej vsa tri najdišča nekoliko podrobneje.*

Panorama

Panorama, podolgovat hrib, ki se v smeri severozahod-jugovzhod razteza nad naseljem Vičava, ležečim ob levem bregu Drave, loči od Grajskega griča globok vsek.² Na njenem severnem pobočju so leta 1938 pri kopanju jam za sadno drevje našli latenske črepinje in dobro ohranjen bronast bradavičast obroček (sl. 1: 1).³ Njegov premer je 6,4 cm, debelina 0,8 cm. Tudi pri zavarovalnih izkopavanjih, opravljenih leta 1948 na jugovzhodni planoti zaradi gradnje vodnega zbiralnika, so naleteli na latensko lončenino.⁴

Grajski grič

Po drugi svetovni vojni so pri večkratnih izkopavanjih na turnirskem prostoru, ki se nahaja na Grajskem griču zahodno od gradu, poleg drugih arheoloških ostalin odkrili tudi latensko keramiko, v sondi, ki je bila izkopana ob južni steni grajske kašče, pa tudi več lončarskih peči.⁵ Med lončenino se omenja tudi grafitna, kupolaste peči z okroglimi tlorisi pa so imele nekoliko nižja kurišča. Klemenc je 1,1 m dolg in 0,7 m debel suh zid, ki so ga v letih 1946-1947 izkopali v jugozahodnem vogalu turnirskega prostora, opredelil kot ostanek latenskega obzidja, za kar pa ni nikakršnih dokazov.⁶ Za v žganini poznorimske trdnjave odkriti bronasti novc z napisom Caesar na reverzu je menil, da je podoben novcem, kovanim v južni Galiji v začetku n.š.⁷ Dejansko gre za barbariziran ponaredek republikanskega novca, skovanega leta 38 pr.n.š. v Italiji.⁸ Ponaredek je nastal najverjetneje še pred avgustejskim obdobjem. Ker pa ne vemo, kdaj je prišel na Grajski grič, je seveda možno, da s predrimsko poselitvijo na njem sploh ni povezan.

* Predloge za risbe neobjavljenih zatičev z Gracarce ob Klopinskem jezeru (sl. 3: 3, 4) in z Engehalbinsel pri Bernu (sl. 3: 5) sta mi poslala kolega Paul Gleirscher iz Deželnega muzeja za Koroško v Celovcu in Felix Müller iz Bernskega zgodovinskega muzeja v Bernu. Zanje in za dovoljenje za objavo se obema lepo zahvaljujem. Vse risbe v članku je izdelala Dragica Knific-Lunder.

Naštetim najdbam lahko dodamo še eno, najpomembnejšo, ki je bila prav tako izkopana že v letih 1946–1947. Gre za bronast zatič z ušescem in zajedo (sl. 3: 1), ki ga je Klemenc leta 1950 objavil kot del vzhodnogotske konjske uzde, ki naj bi dokazoval navzočnost gotske posadke na Grajskem griču v času med smrtjo Atila in letom 473.⁹ V podkrepitev svoje razlage ni navedel nikakršnih vzporednic. Da ne gre za del gotske uzde, je prvi posumil kolega Slavko Ciglencčki, ko je proti koncu preteklega leta pripravil prispevek za ta zbornik. Ko me je povprašal, ali ne gre morda za prazgodovinski predmet, mu nisem mogel odgovoriti ne pritrdilno ne nikalno. Ko pa mi je konec decembra prišel v roke podoben zatič, odkrit na Trniščih pri Mihovem pod Gorjanci (sl. 3: 2), se je klobčič začel odmotavati. Že doslej zbrane primerljive najdbe namreč obenem z okrasom na gumbih zatiča dokazujejo, da ne gre za del gotske uzde iz 5. st. n. š., ampak za pol tisočletja starejši del keltskega voza.

Ziherlova ploščad

Pri izkopavanjih na območju Ziherlove ploščadi so predvsem na izkopišču za Zdravstveni dom našli v letih 1974–1978 odlomke latenske lončenine in nekaj bronastih izdelkov.¹⁰ Od teh najdb je bila doslej objavljena samo nepopolno ohranjena bronasta fibula (sl. 4: 1).¹¹ Že pred nekaj leti sem nakazal, da ne gre za odlomek poznolatenske fibule vrste Nauheim, kot je bilo zapisano v objavah, ampak za fibulo vrste Mötschwil iz mlajšega dela srednjelatenskega obdobja (stopnja Mokronog IIB).¹²

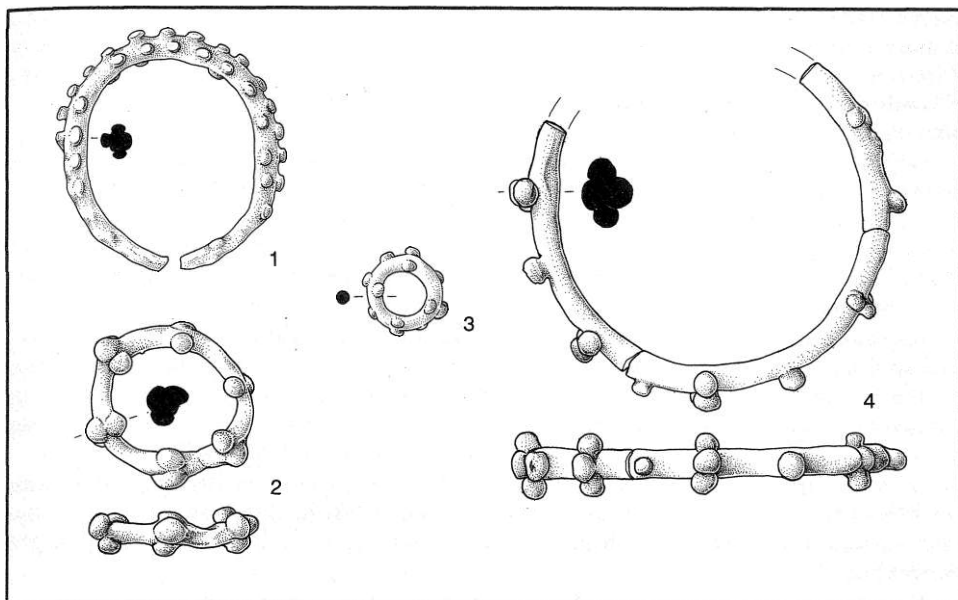
V nadaljevanju bom lončenino z omenjenih treh najdišč, ki je bila le deloma objavljena, pustil v celoti v nemar, ker je poglobljeno preučevanje naselbinske lončenine latenske dobe na Slovenskem šele v zametkih, in se posvetil samo objavljenim kovinskim najdbam.

Bradavičasti obroček

Čeprav so bili prvi primerki bradavičastega obročastega nakita najdeni že leta 1890 pri gradnji Ljubljanske ceste v Novem mestu in čeprav so se tem do prve svetovne vojne pridružili še drugi, odkriti v poznolatenskih grobovih v Mihovem, Novem mestu in nad Belo Cerkvijo, je bil prvi objavljen prav obroček s Panorame (sl. 1: 1). Do zdaj je bilo na Slovenskem izkopanih več kot trideset primerkov tovrstnega nakita, in sicer na najdiščih mokronoške skupine in na le dveh najdiščih notranjsko-kraške skupine.

Bradavičasti obročki in zapestnice se v Sloveniji pojavljajo kot pridatki ženskih grobov, neredko pa tudi v naseljih (sl. 1). Od objavljenih primerkov so grobne najdbe obročki in zapestnice iz Novega mesta,¹³ Mihovega¹⁴ in s Strmca nad Belo Cerkvijo,¹⁵ naselbinske pa primerki s Panorame in iz Jame v Predjami¹⁶ ter obroček s Čepne nad Zagorjem.¹⁷ Za obročke s Starega gradu nad Podbočjem¹⁸ in s Trbinca¹⁹ zaradi pomanjkanja podatkov ni mogoče reči, ali gre za grobne ali za naselbinske najdbe. Obroček z Vač (sl. 1: 3)²⁰ in štajerska primerka brez natančnih podatkov (Pokrajinski muzej v Mariboru,²¹ Ptuj²²) pa izvirajo zaradi tega, ker poznolatenskih grobov na tem območju ni, skoraj gotovo iz naselij. Obroček, najden v potoku pri vasi Gruča, ki leži zahodno od Kostanjevice na Krki,²³ imamo morda lahko za vodno najdbo.

Smodič je obroček s Panorame opredelil za latenskodobnega, čeprav je že od začetka tega stoletja znano, da sodi bradavičast obročast nakit med vodilne oblike poz-

Sl. 1: Bradavičast nakit. 1 Panorama v Ptuj (po Pahiču), 2 Gradišče pri Dunaju pri Krškem, 3 Vače (po F. Staretu), 4 Ljubična nad Zbelovsko Goro. — Vse bron.
M. = 1:2.

Fig. 1: Knob-decorated ornaments. 1 Panorama at Ptuj (after Pahič), 2 Gradišče near Dunaj near Krško, 3 Vače (after F. Stare), 4 Ljubična above Zbelovska Gora. — All bronze. Scale = 1:2.

nolatskega obdobja. Zato je seveda logično, da se bradavičast obroček pojavlja na tabli z značilnimi oblikami stopnje LT D v znameniti kronološki študiji Paula Reineckeja,²⁴ pa tudi na tabli stopnje LT III v priročniku Josepha Déchelettea.²⁵ Leta 1966 je Josef Reitinger objavil prvi seznam takega nakita.²⁶ Za glavno področje razprostranjenosti je imel južno Nemčijo, Avstrijo, Češkoslovaško in Madžarsko. Zunaj tega območja je poznal le nekaj primerkov iz Jugoslavije, Francije in Švice. Kot edino jugoslovansko najdbo je navedel obroček s šestimi izrastki iz groba 23 gomile 7 v Brezjah pri Trebelnem, ki pa je enak obročkom, kakršne imajo nekateri okovi halštatskih pasnih spon, in s poznolatskimi obročki nima nobene zveze.²⁷ Reitingerjev seznam je za območje jugovzhodne Evrope pred desetimi leti dopolnil Glodariu,²⁸ ki je poskusil dognati tudi njihov tipološki razvoj in namembnost, pri čemer pa zlasti povezava s pasovi ni niti najmanj verjetna. Potreben bi bil nov pregled, ki bi zajel vse primerke iz Evrope, kar pa bi bila zaradi velike množine takega nakita in njegove široke razprostranjenosti ter zaradi dejstva, da je v muzejskih zbirkah gotovo še mnogo neobjavljenih primerkov, zelo zahtevna naloga.

Na Slovenskem je o tovrstnem nakitu prvi več pisal Stanko Pahič v zvezi z obročkoma s Panoramama in iz mariborskega muzeja.²⁹ Pravilno ju je opredelil v poznolatsko obdobje. Vzporednic iz Slovenije ni poznal, pač pa je navedel več srednjeevropskih primerjav. Mítja Guštin je v študiji o kronologiji mokronoške skupine

uvrstil bradavičaste obročke med vodilne tipe stopnje 6 z začetkom po letu 35 pr. n. š., in sicer zato, ker je takrat še menil, da pripada tej stopnji grob 201 z Beletovega vrta v Novem mestu s štirimi takšnimi obročki.³⁰ Pozneje je datacijo tega groba in bradavičastih obročkov popravil.³¹ Sam sem take obročke uvrstil med značilne oblike poznolatske stopnje Mokronog III (110 pr. n. š. — 0).³²

Najbolj poglobljeno se je z bradavičastim nakitom ukvarjal Radovan Cunja v seminarski nalogi o prazgodovinskih najdbah s Starega gradu nad Podbočjem.³³ Zbral je vse dotlej objavljene primerke iz Slovenije. Poudaril je, da je njihova datacija v pozni laten splošno sprejeta, da pa so se taki obročki v nekoliko spremenjeni obliki ohranili še v čas zgodnjega cesarstva. Glede njihove funkcije je navedel, da se razlagajo kot neke vrste amuleti.

Dejansko se ponekod pojavljajo le malenkostno spremenjeni bradavičasti obročki tudi še v zgodnjecesarskih grobovih.³⁴ Najbolj znan tak primer so grobovi t.i. retijske skupine skeletnih grobov na južnem Bavarskem. Kaže, da so v provincah ob Renu in Donavi taki obročki dokončno prišli iz mode šele v drugi polovici 1. st. n. š., medtem ko so se pri Germanih ohranili vse do obdobja preseljevanja ljudstev.³⁵

Med omenjenimi skeletnimi grobovi so bili trije izkopani leta 1972 v Heimstettenu pri Münchnu. Vsi trije so ženski. Glede na lego so bili bradavičasti obročki očitno obešeni na ogrlicah iz steklenih in jantarnih jagod, kar govori v prid razlage, da gre za amulete.³⁶

Da so imeli taki obročki natanko isti namen že v poznolatskem času, dokazujejo prav grobovi mokronoške skupine. Bradavičast nakit je vsebovalo sicer večje število teh grobov, vendar je ohranjenih le pet grobnih celot. Gre za grob 201 z Beletovega vrta v Novem mestu, grob 1656/40 iz Mihovega in grobove Padarič 3, 6 ter 9 s Strmca nad Belo Cerkvijo.³⁷

Vseh pet grobov je nedvomno ženskih. Dejstvo, da so brez orožja, samo po sebi še ne dokazuje, da gre za ženske grobove. Vendar ima mihovski grob poleg petih bradavičastih obročkov še dva značilna ženska pridatka, in sicer odlomke verižice in obeška bronastega sklepanca in bronasto fibulo srednjelatske sheme z dolgo peresovino, novomeški pa poleg dveh fibul, od katerih je ena srebrna (vse srebrne fibule mokronoške skupine so bile v ženskih grobovih), še steklene jagode ogrlice in ogledalo. Da je bila v grobu Padarič 3 s Strmca pokopana ženska, dokazuje v njem najdena ogrlica iz steklenih in jantarnih jagod, ženski spol pokojnice iz groba Padarič 9 pa dejstvo, da so v njem našli bronasto fibulo — en sam moški grob s Strmca je vseboval fibulo, in sicer železno (Padarič 14). O tem, da tudi grob Padarič 6 predstavlja pokop ženske, ne more biti dvoma, saj je imelo okostje na nogah dve bronasti nanožnici, na rokah pa stekleno in bronasto zapestnico.

Od naštetih grobov imajo le tisti s Strmca podatke o legi pridatkov.³⁸ Novomeški je bil namreč žgan, o mihovskem grobu, ki je bil verjetno skeleten, pa teh podatkov ni. V grobu Padarič 3 so po Pečniku skupaj ležali "zapestnici", 13 bronastih obročkov, od katerih so trije bradavičasti, in jagode (steklene in jantarne). Pri zapestnicah gre glede na majhna premera prej za obročka. Glede na to, da so bronaste najdbe ležale skupaj z jagodami, je najverjetnejša lega okrog vratu oziroma na prsih. Bradavičasta zapestnica iz groba 6 je bila na eni od rok, bradavičasta obročka iz groba 9 pa pri glavi.

Če sodimo po teh podatkih, so resnično tudi v mokronoški skupini bradavičaste obročke nosile ženske okrog vratu kot amulete na ogrlici iz jagod, v enem primeru

(grob Padarič 3) tudi z drugačnimi bronastimi predmeti — vrvičasto okrašenim obročkom, kolesastim obeskom, trilistnim gumbom in bronasto jagodo — in v enem kar sama (grob Padarič 9). Da gre pri bradavičastih obročkih res za amulete, nakazuje tudi grob 1656/40 iz Mihovega, ki vsebuje poleg petih bradavičastih obročkov še dva druga, katerih eden ima na obodu reliefno upodobljeno kačo.³⁹ Večji obroči pa so, kot jasno priča grob Padarič 6, služili kot zapestnice. Zelo verjetno lahko tako razlago poplošimo tudi na vsa tista področja poznolatske kulture, kjer zaradi tega, ker grobov ni, ali zaradi sežiganja trupel namena bradavičastea nakita ni mogoče ugotovljati.

Zatič z ušescem in zajedo

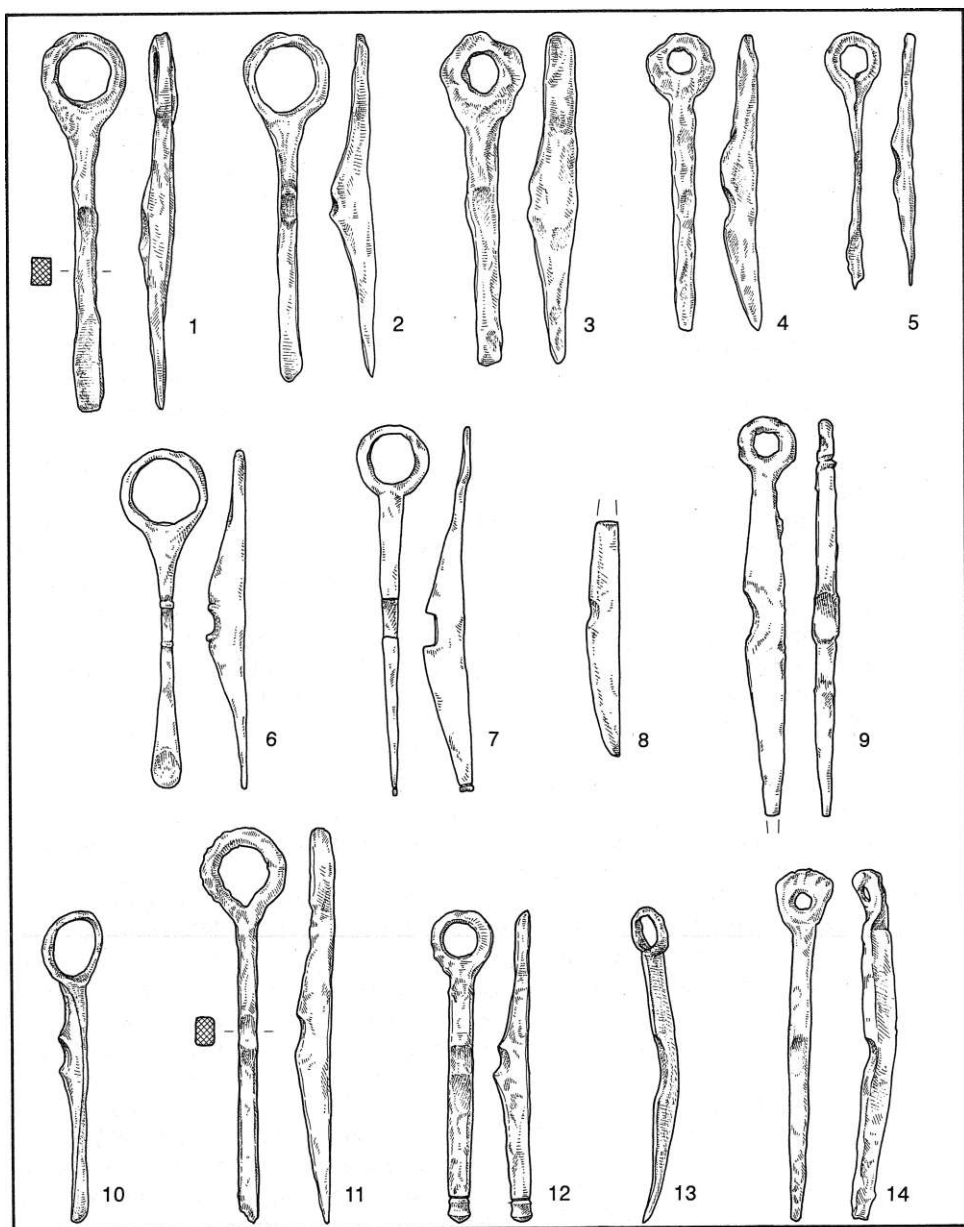
Doslej je bilo v Sloveniji odkritih šest tovrstnih zatičev, in sicer štirje železni (v grobovih 6 in 55 v Brežicah: sl. 2: 6–9) in dva bronasta: eden na Grajskem griču v Ptujju in eden na Trniščih pri Mihovem. Brežiške zatiče je že Mitja Guštin v svoji objavi pravilno opredelil, grobova, v katerih so bili najdeni, pa je utemeljeno datiral v stopnjo LT C1.⁴⁰

Ptujski primerek (sl. 3: 1) je bil, kot sem že povedal, najden na turnirskem prostoru Grajskega griča, in sicer jugovzhodno od jame A 30. Klemenc ga je imel za del konjske uzde, na risbi, ki jo je objavil, pa okras gumbov ni narisal. Zatič ima dvakrat profilirano zajedo, pod ušescem in na spodnjem koncu pa dva gumba, ki imata na največjem obodu črto. Spodnji gumb je okrašen s križem in štirimi črticami med kraki križa, zgornji pa prav tako s križem in dvema znakoma V v spodnjih kvadrantih. Del zgornjega gumba zaradi slabega ulivanja manjka. Pri konservaciji so zatiču odstranili patino. Dolžina znaša 9,4 cm, širina 1,0 cm, premer ušesca 1,8 in premer gumbov 0,8 cm. Hrani ga Pokrajinski muzej v Ptujju. Čeprav gre za posamezno najdbo, jo je mogoče časovno opredeliti zaradi okrasa na gumbih, značilnega za stopnjo LT D. Z natančno enakim motivom kot spodnji gumb je npr. okrašena glavica zakovice z Ljubične nad Zbelovsko Goro, ki sodi med značilne predmete te stopnje.⁴¹

Mihovski zatič (sl. 3: 2) je našel 7. 11. 1992 Tomi Drčar na naselju Trnišča, in sicer na gomilasti vzpetinici tik nad sotočjem potokov Kobila in Žirpe. Ima enkrat profilirano zajedo, na prehodu stebra v ušesce in v jagodast spodnji zaključek sta svitka. Je dobro ohranjen in prekrit s sivozeleno patino. Dolžina je 7,1 cm, širina 0,9 cm in premer ušesca 1,1 cm. Hrani ga Narodni muzej v Ljubljani. Na Trniščih je že Kušljan izkopal ostanke latenskih hiš. V njih je našel poleg lončenine, brusov in dveh glinastih vretenc dva velika srebrnika⁴² in bronasto fibulo vrste Beletov vrt,⁴³ ki naselje opredeljujejo v poznolatsko obdobje. V ta čas očitno sodi tudi bronasti zatič.

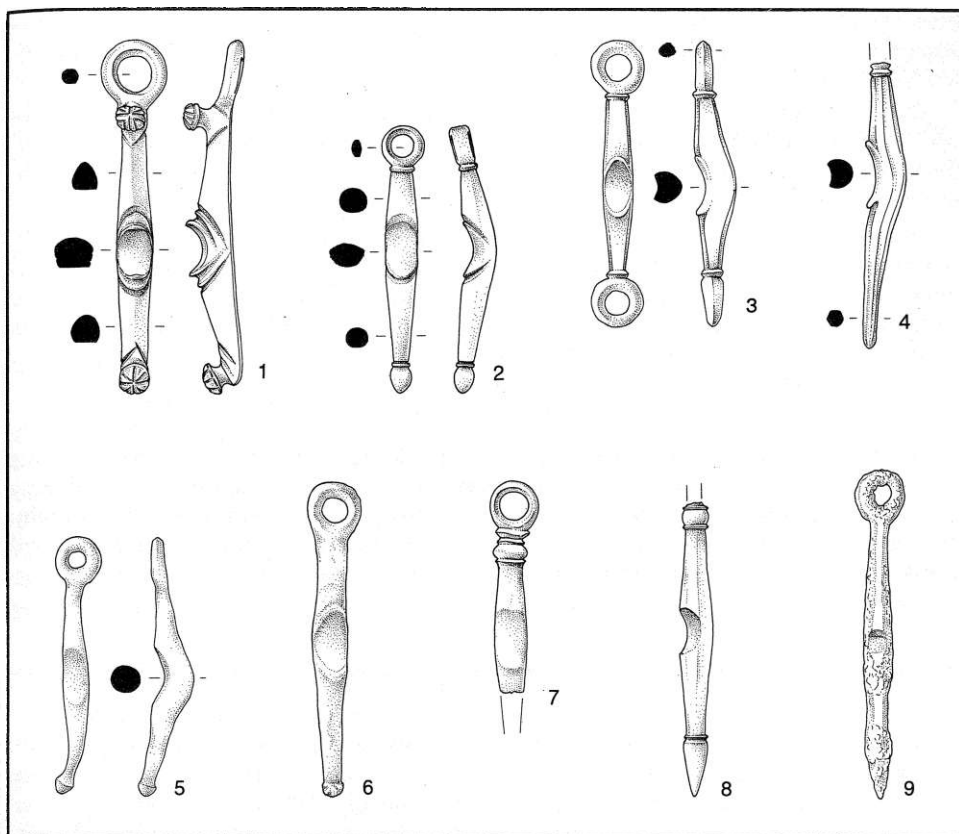
Železni in bronasti zatiči z ušescem in zajedo so razmeroma redke najdbe. Prav na podlagi zatičev iz Brežic, ki izvirajo iz dveh grobov z ostanke vozov, je že Guštin utemeljeno sklepal, da so bili takšni zatiči sestavni deli vozov.⁴⁴ Za primerka iz La Tènea (sl. 2: 10, 13), ki sta vodni najdbi, je to domneval že Vouga.⁴⁵ Tako razlago potrjuje tudi pojav tovrstnega zatiča v množični najdbi Tiefenau pri Bernu (sl. 2: 11), ki vsebuje predvsem orožje, številne sestavne dele vozov in konjsko opremo.⁴⁶ Vsi drugi zatiči te vrste so bili najdeni kot posamezne najdbe v naseljih (sl. 2: 1–5, 12, 14; 3: 1–9). Natančna namembnost pri vozu še ni znana, zanesljivo je le, da ne gre za osne zatiče.

Doslej so bili odkriti v Švici,⁴⁷ južni Nemčiji,⁴⁸ Češki,⁴⁹ Avstriji⁵⁰ in Sloveniji⁵¹ (sl. 2, 3). Po obliki jih lahko razdelimo na take, ki imajo ravno ali celo rahlo vbočeno spodnjo stran in močno izbočeno zgornjo stran z zajedo (sl. 2: 1–8, 10–12; 3: 1), in

Sl. 2: Zatiči z ušescem in zajedo. 1-5 Manching (po Jacobiju), 6-8 Brežice, grob 6 (po Guštinu), 9 Brežice, grob 55 (po Guštinu), 10, 13 La Tène (po Vougi), 11 Tiefenau pri Bernu (po Müllerju), 12, 14 Staré Hradisko (po Meduni). — Vse železo. M. = 1:2.

Fig. 2: Pins with a loop and indentation. 1-5 Manching (after Jacobi), 6-8 Brežice, grave 6 (after Guštin), 9 Brežice, grave 55 (after Guštin), 10, 13 La Tène (after Vouga), 11 Tiefenau near Bern (after Müller), 12, 14 Staré Hradisko (after Meduna). - All iron. Scale = 1:2.

Sl. 3: Zatiči z ušescem in zajedo. 1 Grajski grič v Ptuj, 2 Trnišča pri Mihovem, 3, 4 Gracarca pri Škocijanu, 5 Engehalbinsel pri Bernu, 6-8 Hradišče pri Stradonicah (po Piču), 9 Staré Hradisko (po Meduni). — Vse bron. M. = 1:2.

Fig. 3: Pins with a loop and indentation. 1 Castle Hill in Ptuj, 2 Trnišča near Mihovo, 3, 4 Gracarca near St. Kanzian am Klopeiner See, 5 Engehalbinsel near Bern, 6-8 Hradišče near Stradonice (after Pič), 9 Staré Hradisko (after Meduna). - All bronze. Scale = 1:2.

take, ki imajo močno izbočeno spodnjo stran in bolj ali manj ravno zgornjo (sl. 2: 13, 14; 3: 2-5). Pri vseh železnih primerkih je steblo pravokotnega preseka (sl. 2), pri bronastih pa je v preseku ovalno (sl. 3: 2, 5), šilasto (sl. 3: 1) ali mnogokotno (sl. 3: 3, 4, 9). Profilirano zajedo imajo samo en železen in vsi bronasti zatiči iz jugovzhodnoalpskega območja (sl. 2: 6; 3: 1-4) ter neobjavljen bronast zatič iz Stradonic. Ptujski zatič ima v nasprotju z vsemi drugimi na stebli dva gumba, eden od dveh zatičev z Gracarce ob Klopinskem jezeru (sl. 3: 3) pa ima kar dve ušesci.

Od železnih zatičev so zanesljivo datirani samo nekateri. Zatiči iz Brežic spadajo v stopnjo LT C1. V srednjelatensko obdobje sodi glede na starost mečev in delov vozov v množični najdbi Tiefenau tudi zatič iz te najdbe.⁵² Zatiča iz La Tènea zelo ver-

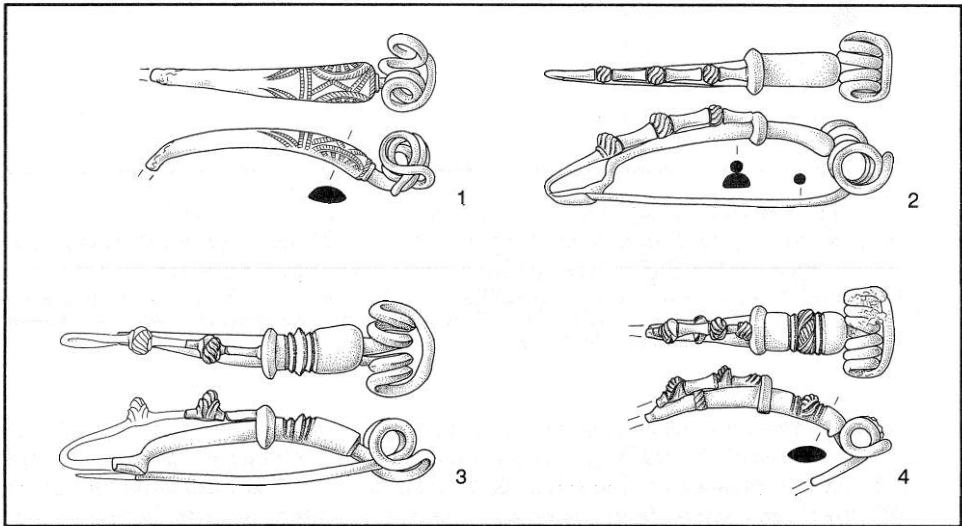
jetno pripadata istemu času, zatiči iz Manchinga pa bi bili lahko srednjelatenski ali iz stopnje LT D1.⁵³ Podobno bi bila za železna zatiča s Starega Hradiska mogoča datacija v LT C2 ali D1.⁵⁴

Da so bronasti zatiči iz Ptuja, Mihovega, z Gracarce, iz Stradonic in z Engehalbinsel pri Bernu mlajši, to je poznolatenski, nakazuje pri prvem okras gumbov, pri drugih pa starost drugih najdb s teh najdišč. Samo primerek s Starega Hradiska bi bil lahko tudi starejši.

Gledano v celoti, pa se mi vendarle zdi verjetna domneva, da so vsi železni zatiči, tudi tisti iz Manchinga in s Starega Hradiska, srednjelatenski, vsi bronasti pa poznolatenski. Bržčas ni naključje, da so bili v poznolatenskih Stradonicah odkriti samo bronasti zatiči, na Starem Hradisku, poseljenem v stopnjah LT C2 in D1, pa dva železna (srednjelatenska) in en bronast (poznolatenski).

Fibula vrste Mötschwil

Od fibule (sl. 4: 1) sta se ohranila masiven lok lečastega preseka in peresovina s štirimi navoji in zunanjo tetivo. Glava je okrašena s prečno črtkanimi ravnimi, dvema polkrožnima in enim cikcakastim trakom. Ta fibula je po okrasu zelo blizu klasičnim fibulam obravnavane vrste. Za primerjavo naj navedemo dve fibuli vrste Mötschwil iz Flacha v kantonu Zürich, katerih ena ima črtkane robove, druga pa nasproti si stoječa V-motiva iz prečno črtkanih trakov.⁵⁵

Sl. 4: 1 fibula vrste Mötschwil, 2–4 fibule različice Gemeinlebern vrste Mötschwil. 1 Ziherlova ploščad v Ptuju (po M. Tomanič-Jevremov), 2 Valična vas (po Teržanovi), 3 Dobova, grob 26 (po Guštinu), 4 Manching (po Gebhardu). — Vse bron. M. = 1:2.

Fig. 4: 1 Mötschwil type fibula, 2–4 fibulae of the Gemeinlebern variant of the Mötschwil type. 1 Ziherlova ploščad in Ptuj (after M. Tomanič-Jevremov), 2 Valična vas (after Teržan), 3 Dobova, grave 26 (after Guštin), 4 Manching (after Gebhard). — All bronze. Scale = 1:2.

Klasične fibule vrste Mötschwil imajo glavo neokrašeno ali okrašeno, in sicer navadno z dvema ali več prečnimi žlebiči, nasproti si stoječima V-motivoma, enim samim V-motivom ali žagastim motivom, na podaljšku noge imajo praviloma tridelen gumb, peresovina pa ima štiri navoje in zunanjo tetivo.⁵⁶ V Sloveniji, Avstriji in zahodni Madžarski so take fibule redke. Na tem območju se nasprotno pojavljajo sorodne fibule, katerih skupna značilnost je, da imajo na podaljšku noge dva ali tri tridelne gumbе, ki so spodaj praviloma ravni. Peresovina ima štiri ali šest navojev in zunanjo tetivo. Predlagam, da jih po dobro ohranjenem primerku iz Gemeinlebarna v Avstriji imenujemo *fibule različice Gemeinlebar*n. Glede na okras glave lahko to različico delimo na tri skupine: a) na fibule z neokrašeno glavo (sl. 4: 2), b) na take s prečnim rebrom na glavi, ki ga na vsaki strani pogosto obdajata po dva vzporedna žlebiča (sl. 4: 3), ter c) na take s prečnim rebrom na glavi in s še enim prečnim rebrom pred objemko (sl. 4: 4).

Fibule različice Gemeinlebar n so bile doslej večkrat neutemeljeno datirane v LT D.⁵⁷ Primerka iz Gemeinlebar na je Neugebauer uvrstil v LT C2.⁵⁸ Da je storil prav, dokazujeta edini ohranjeni grobni celoti s fibulama te različice, grob iz Dührna v deželi Baden-Württemberg in grob 26 iz Dobove; slednjega je Mitja Guštin upravičeno postavil v mlajši del srednjega latena, saj tako datacijo nakazujeta srednjelatski železni verižni pas iz osmičastih členov in bronasta fibula vrste Valična vas s kratko nogo, dolgo peresovino in podobnim podaljškom noge, kot ga imajo fibule različice Gemeinlebar n vrste Mötschwil.⁵⁹

Poselitvena podoba območja Ptuja v latenski dobi

Predstavljena tri najdišča naselbinskega značaja (Ziherlova ploščad, Grajski grič, Panorama) glede na datacijo kovinskih najdb niso enako stara. Če tem trem z ožjega območja mesta dodamo še prostor skladišča za tekoči plin na Spodnji Hajdini, kjer so izkopali ostanke lončarske delavnice s pečjo,⁶⁰ bi bila podoba poselitve nekako taka. Naselje na Ziherlovi ploščadi in delavnico na Spodnji Hajdini je mogoče datirati v stopnjo IIb mokronoške skupine (170–110 pr. n. š.), prvega zaradi fibule vrste Mötschwil, drugo pa zaradi skled, enakih skledi iz groba 1 iz Skorbe.⁶¹ To ni presenetljivo ob dejstvu, da je znanih v Podravju kar nekaj grobišč nižinskega tipa iz stopnje Mokronog II (blizu Ptuja poleg Skorbe še Brstje, bolj vzhodno predvsem Formin pri Gorišnici).⁶² Glede na bližino se celo zdi zelo verjetna domneva Marjane Tomanič-Jevremov, da grobišče v Skorbi pripada prav naselbini na Spodnji Hajdini.⁶³ Poudariti pa velja, da sta omenjeni naselji kljub številnim srednjelatskim grobiščem edini doslej znani nižinski naselji mokronoške skupine iz tega časa.

Obe višinski naselji, Grajski grič in Panorama, sta mlajši, saj ju bronasti zatič z ušescem in zajedo ter bradavičasti obroček zanesljivo uvrščata v čas stopnje Mokronog IIIa (110–30 pr. n. š.). To pa se spet docela sklada z dejstvom, da tudi vsa druga višinska naselja na Štajerskem in Koroškem z latensko poselitvijo sodijo v to stopnjo (npr. Poštela pri Mariboru, Brinjeva gora pri Zrečah, Puščava nad Starim trgom pri Slovenj Gradcu, Ljubična nad Zbelovsko Goro, Rifnik pri Šentjurju).⁶⁴ Vse bolj očitno postaja, da to ne velja le za štajerska in koroška, ampak tudi za večino dolenskih gradišč (npr. Stari grad nad Podbočjem, Gradišče pri Dunaju pri Krškem, Kinclj nad Trbincem, Sv. Ana nad Vrhpečjo, Cvinger nad Koriti, Korinjski hrib nad Velikim Korinjem, Magdalenska gora pri Šmarju).⁶⁵

Izjeme bi bile Cvinger nad Virom pri Stični, kjer izkopavalci domnevajo nepretrgano poselitve skozi celotno latensko dobo,⁶⁶ in Marof v Novem mestu, Gradišče pri Valični vasi ter Križni vrh nad Belim Gričem, kjer enako dolgo trajanje latenske poselitve nakazujejo grobne najdbe, ki pripadajo vsem trem stopnjam mokronoške skupine (Mokronog I-IIIa).⁶⁷ Vsekakor pa je zanimivo, da so pri sondiranju Križnega vrha (raziskovanja na Marofu in na Gradišču pri Valični vasi še niso objavljena) proti pričakovanjem našli samo ostanke iz stopnje Mokronog IIIa.⁶⁸ Čeprav bo gotovo držalo, da ena sonda ni nobena, se mi ne zdi preveč drzna misel, da v resnici tudi Križni vrh v času stopenj I in II ni bil poseljen, ampak so le pokopavali pod njim (v sosesčini halštatskih grobov), prebivali pa v dolini.

Šlo je za natanko tak primer kot na Strmcu nad Belo Cerkvijo v času po rimski zasedbi. Kot so namreč pokazala lanskoletna izkopavanja Draga Svoljška, gradišče na Velikem Vinjem vrhu v tem času ni bilo več obljudeno, na Strmcu pod njim pa so še naprej pokopavali (stopnji Mokronog IIIb in Verdun).⁶⁹ Pri tem pa je vendarle prišlo do pomembnih sprememb. Za časa življenja na gradišču (stopnja Mokronog IIIa) so namreč trupla umrlih pokopavali in v moške grobove prilagali nepoškodovano orožje. Po prihodu pod rimsko oblast pa je povsem prevladalo sežiganje. Orožje, ki so ga v nasprotju z rimskimi pogrebnimi običaji še naprej prilagali v moške grobove, pa so zdaj pred pokopom pogosto namerno uvili, tako kot so bili to počeli na tistih grobiščih stopnje Mokronog IIIa, kjer so trupla umrlih sežigali (npr. Roje pri Moravčah, Novo mesto — Beletov vrt).⁷⁰

Naj končam z mislijo, da bo treba v prihodnje vendarle računati tudi z možnostjo, da se trajanje bivanja v določenem naselju ne prekriva v celoti s trajanjem pokopavanja na pripadajočem grobišču oziroma grobiščih.

SEZNAM 1 / LIST 1

Fibule različice Gemeinlebern vrste Mötschwil / Fibulae of the Gemeinlebern variant of the Mötschwil type

Skupina A / Group A

Fibule z neokrašeno glavo / Fibulae with an undecorated bow (sl. 4: 2)

Avstrija

1. St. Jakob im Lavanttal
H. Müller-Karpe, *Carinthia I* 141, 1951, 646, Abb. 12: 1; S. Nebehay, v: *Keltske študije*, Pos. muz. Brež. 4 (1977) 55, pl. 4: 7.

Madžarska

2. Velem-Szentvid
K. v. Miske, *Die prähistorische Ansiedlung Velem St. Vid* (1908) Taf. 42: 45.

Slovenija

3. Podzemelj
Gabrovec (op. 18) 177, št. 25, t. 21: 3; 22: 6; J. Dular, *Podzemelj*, Kat. in monogr. 16 (1978) 25, t. 5: 8, 12.

4. Valična vas
Gabrovec (op. 18) 179, št. 42, t. 25: 7; Teržan (op. 67) 666 s, št. 38, t. 4: 9.
5. Vinica
Gabrovec (op. 18) 179, št. 43, t. 17: 9; neobjavljeni primerki v grobovih 140, 320 in 323 (Peabody Museum, Harvard University, Cambridge, Mass.).

Skupina B / Group B

Fibule s prečnim rebrom na glavi / Fibulae with a transverse rib on the bow (sl. 4: 3)

Nemčija

1. Stöffling
W. Irlinger, *Arch. Jahr Bay.* 1990, 79, Abb. 50.

Avstrija

2. Dürnberg bei Hallein
F. Moosleitner, L. Pauli, E. Penninger, *Der Dürnberg bei Hallein 2*, Münch. Beitr. z. Vor- u. Frühgesch. 17 (1974) 23, Taf. 121: A1.
3. Gemeinlebarn
Neugebauer (op. 58) 71, Abb. 25: 31, 32.
4. Untergoritschitzen (Spodnje Goriče)
H. Müller-Krape, *Carinthia I* 141, 1951, 632, Abb. 5: 2; R. Pittioni, *Urgeschichte des österreichischen Raumes* (1954) 697, Abb. 485: 2; S. Nebehay, v: *Keltske študije*, Pos. muz. Brež. 4 (1977) 55, pl. 4: 8.
5. Zagersdorf
R. Pittioni, *Beiträge zur Urgeschichte der Landschaft Burgenland im Reichsgau Niederdonau* (1941) 112, Taf. 21: 6; id., *Urgeschichte des österreichischen Raumes* (1954) 692, Abb. 480: 6.

Slovaška

6. Muzej Levice
Hunyady (op. 57) Taf. 21: 21; J. Filip, *Keltové ve střední Evropě*, Monum. Arch. 5 (1956) 118, 419.
7. Nitra
K. Pieta, v: *Symposium Ausklang der Latène-Zivilisation und Anfänge der germanischen Besiedlung im mittleren Donauebiet* (1977) 284, Abb. 1: 10.

Madžarska

8. Velem-Szentvid
K. v. Miske, *Die prähistorische Ansiedlung Velem St. Vid* (1908) Taf. 40: 8, 44; 42: 73; Guillaumet (op. 57); M. Szabo, *Les Celtes de l'est* (1992) 55.

Slovenija

9. Bela Cerkev — Vinji vrh. Fibulo, ki še ni objavljena, je našel Borut Križ, Dolenjski muzej Novo mesto. Za podatek se mu lepo zahvaljujem. Za najdišče glej B. Križ, *Var. spom.* 24, 1982, 158, sl. 27.
10. Dobova, grob 26
Guštin (op. 31) 333, Abb. 20: 2.
11. Podzemelj
J. Dular, *Podzemelj*, Kat. in monogr. 16 (1978) 25, t. 5: 13.
12. Vinica
Neobjavljeni primerki v grobovih 4, 80, 81 in 309 (Peabody Museum, Harvard University, Cambridge, Mass.).

Moravska

13. Breclav - Pohansko
B. Dostál, J. Vignatiová, A. Šik, *Preh. vyz.* 1976 (1978) 62, op. 4, obr. 37: 13.

Skupina C / Group C

Fibule s prečnim rebrom na glavi in še enim pred objemko / Fibulae with a transverse rib on the bow and a further transverse rib before the stop ridge of the foot (sl. 4: 4)

Nemčija

1. Dühren, grob Déchelette (op. 25) 759, fig. 535: 2; K. Schumacher, v: *Reallexikon der Vorgeschichte* 2 (1925) 467 s, Taf. 219; Polenz (op. 59) 59 s, št. 4, Abb. 4: 9.
2. Manching R. Gebhard, *Die Fibeln aus dem Oppidum von Manching*, Ausgr. in Manch. 14 (1991) 107, Taf. 2: 22.

Slovenija

3. Formin Smodič (op. 3) 14, št. 16, risba 4: 24; Pahič (op. 3) 310, št. 72, t. 11: 12.
4. Podzemelj Gabrovec (op. 18) 177, št. 25, t. 23: 8; J. Dular, *Podzemelj*, Kat. in monogr. 16 (1978) 25, t. 5: 10.

OPOMBE:

¹ M. Tomanič-Jevremov, *Ptuj. zbor.* 5, 1985, 390 ss; ead., *Kronika* 40/3, 1992, 159 s.

² P. Korošec, v: *Arheološka poročila*, Dela 1. razr. SAZU 3 (1950) 75, pril. 1.

³ Pokrajinski muzej Ptuj, inv. št. P 31007. - A. Smodič, *Čas. zgod. narod.* 35, 1940, 23, sl. 9; S. Pahič, *Arh. vest.* 17, 1966, 314, št. 15, t. 16: 2; M. Tomanič-Jevremov, v: *Nakit skozi arheološka obdobja* (1983) 14, 33, št. 19, sl. 19.

⁴ Korošec (op. 2) sl. 45.

⁵ J. Korošec, *Predzgodovinska naselbina na Ptujem gradu*, Dela 1. razr. SAZU 6 (1951) 17; M. Tušek, *Arh. vest.* 32, 1981, 44; Tomanič-Jevremov 1992 (op. 1) 159.

⁶ J. Klemenc, *Ptujski grad v kasni antiki*, Dela 1. razr. SAZU 4 (1950) 18, 55, t. 3: 1.

⁷ *Ib.*, 33 s, 55.

⁸ P. Kos, *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Slowenien* 2 (1988) 196, 434/5-1.

⁹ Pokrajinski muzej Ptuj, brez inv. št. — Klemenc (op. 6) 47, 80, risba 29: 5, načrt 1, št. 22.

¹⁰ Tomanič-Jevremov 1985 (op. 1) 390 s.

¹¹ Pokrajinski muzej Ptuj, ter. št. T 535. — B. Jevremov, *Arh. preg.* 20, 1978, 59, t. 25: 12; Tomanič-Jevremov (op. 3) 14, 33, št. 28, t. 3: 1.

¹² D. Božič, v: *Praist. jug. zem.* 5 (1987) 875 s, t. 87: 16.

¹³ T. Knez, *Arh. vest.* 17, 1966, 394, št. 5-7, t. 4: 5-7; id., *Novo mesto 2, Keltsko-rimsko grobišče Beletov vrt* (1992) 67, grob 201, št. 4, 5, 8, 9, t. 71: 7, 8, 11, 12.

¹⁴ H. Windl, *Das latène- und kaiserzeitliche Gräberfeld von Mihovo, Unterkrain (Dolenjsko)* (neobjavljena disertacija, Wien 1975) 39, Taf. 18: 2; 181, Taf. 78: 14.

¹⁵ V. Stare, *Prazgodovina Šmarjete*, Kat. in monogr. 10 (1973) 43, št. 984, t. 54: 19; A. Dular, *Prazgodovinska grobišča v okolici Vinjega vrha nad Belo Cerkvijo*, Kat. in monogr. 26 (1991) 88, grobišče III, grob 3, št. 6, 8, 9, t. 51: 18, 20, 21; grob 6, št. 1, t. 51: 32; 89, grob 9, št. 2, 3, t. 52: 14, 15; 102, št. 164, t. 74: 6.

¹⁶ J. Korošec, *Razpr. I. razr. SAZU* 4, 1956-1958, 40, t. 27: 2.

¹⁷ M. Guštin, *Notranjska*, Kat. in monogr. 17 (1979) 33, t. 3: 17.

¹⁸ S. Gabrovec, *Arh. vest.* 17, 1966, 180, št. 11, t. 30: 5, 6.

¹⁹ Id., *Arh. vest.* 41, 1990, 105, 108, št. 7, sl. 7: 4.

²⁰ F. Stare, *Vače*, *Arh. kat. Slov.* 1 (1955) 33, št. 354, t. 54: 4.

²¹ Pahič (op. 3) 316, št. 24, t. 16: 3.

²² I. Mikl Curk, *Poetovio 1*, Kat. in monogr. 13 (1976) 31, št. 1645-1660, t. 29: 19.

²³ Narodni muzej Ljubljana, inv. št. P 4449; *Arheološka najdišča Slovenije* (1975) 222.

²⁴ P. Reinecke, *Mainzer Aufsätze zur Chronologie der Bronze- und Eisenzeit* (1965) 82, Taf. 12: 1149.

²⁵ J. Déchelette, *Manuel d'archéologie préhistorique celtique et gallo-romaine* 4 (1927) 438, pl. 12: 16; 477, fig. 404.

²⁶ J. Reitinger, *Jb. Oö. Musealver.* 111, 1966, 176 ss.

²⁷ K. Kromer, *Brezje*, *Arh. kat. Slov.* 2 (1959) 64, t. 26: 3; prim. npr. Stare (op. 20) 31, št. 306, t. 41: 2a; M. Guštin, B. Teržan, *Arh. vest.* 26, 1975, 188 ss, t. 3: 6.

²⁸ I. Glodariu, *Acta Musei Nap.* 21, 1984, 63 ss; glej še E. Moscalu, *Arh. Mold.* 13, 1990, 149 ss; D. van Endert, *Die Bronzefunde aus dem Oppi-*

dum von Manching, Ausgr. in Manch. 13 (1991) 21 s.; D. Spasić, *Viminacium* 7, 1992, 5 ss.

²⁹ Pahič (op. 3) 290.

³⁰ M. Guštin, v: *Keltske študije*, Pos. muz. Brež. 4 (1977) 72, 74, sl. 2, t. 19: 8.

³¹ Id., *Jb. Röm. Germ. Zentmus.* 31, 1984, 333, 335, Abb. 25: 8.

³² Božič (op. 12) 878, sl. 46: 10, t. 88: 8.

³³ Naloga je bila letos objavljena v monografiji o Starem gradu: M. Guštin, R. Cunja, K. K. Predovnik, *Podbočje / Stari grad*, Pos. muz. Brež. 9 (1993). Za obročke glej stran 18 ss.

³⁴ M. Menke, v: *Studien zur vor- und frühgeschichtlichen Archäologie* 1 (1974) 149 s, Abb. 1: 9; 2: 6, 10; C. Schlott, D. R. Spennemann, G. Weber, *Germania* 63/2, 1985, 472 s; tudi grob 98 z Beletovega vrta v Novem mestu z odlomkom bradavičastega obročka, na katerem je poleg bradavic stiliziran ptič (?), je že avgustejski: Knez 1992 (op. 13) 46, grob 98, št. 1, t. 35: 6.

³⁵ E. Keller, *Die frühkaiserzeitlichen Körpergräber von Heimstetten bei München und die verwandten Funde aus Südbayern*, Münch. Beitr. z. Vor- u. Frühgesch. 37 (1984) 40 s.

³⁶ Ib., 40, 64 ss, Taf. 4: 7; 5: 3; 7: 5; 16: 1-3; 18-20.

³⁷ Knez 1992 (op. 13) 67, t. 71: 4-21; Windl (op. 14) 38 s, Taf. 18: 1-5; Dular (op. 15) 88 s, t. 51: 13-31; 51: 32; 52: 13-17.

³⁸ Dular (op. 15) 57, grob 3, 6 in 9.

³⁹ Windl (op. 14) 39, inv. št. 52348 ("ein Ring, der eine plastisch aufgelegte, gewellte Leiste trägt"), Taf. 18: 2.

⁴⁰ M. Guštin, v: *Keltski voz*, Pos. muz. Brež. 6 (1984) 115, sl. 1: 2, 3, t. 3: 5-7; 120, sl. 2: 4; 119, op. 26.

⁴¹ D. Pirkmajer, *Kelti na Celjskem* (1991) t. 21: 142; prim. Déchelette (op. 25) 476, fig. 404.

⁴² LJ 4 = P 4800 (I. Kušljan, *Zapisek in poslovna knjiga*, 46, 21. 1. 1899; *Erwerbungen des krainischen Landesmuseums*, št. 22/1899; P. Kos, *Keltski novci Slovenije*, *Situla* 18 [1977] 120 s, 8-1, t. 28: 3 — pod najdiščem Glavica pri Vrhopolju) in LJ 13 (ib., 134 s, 19-1, t. 34: 10 — pod najdiščem Mihovo). Prim. še I. Kušljan, *Situla* 10, 1968, 115: "dva velika, srebrna galska novca".

⁴³ Narodni muzej Ljubljana, inv. št. P 4816. — Pismo Kušljana Müllnerju z dne 23. 1. 1899; I. Kušljan, *Zapisek in poslovna knjiga*, 56, 28. 5. 1899; id. 1968 (op. 42) 115; D. Božič, v: *Arheološka najdišča Dolenjske* (1990) 80, sl. na str. 82 spodaj.

⁴⁴ Guštin (op. 40) 119.

⁴⁵ P. Vouga, *La Tène* (1923) 94, 165, pl. 36: 13, 14.

⁴⁶ F. Müller, *Der Massenfund von der Tiefe- nau bei Bern*, *Antiqua* 20 (1990) 51 ss.

⁴⁷ *La Tène*: Vouga (op. 45). — Bern — Tiefe- nau, množična najdba: Müller (op. 46) 59, 150, Taf. 23: 174. — Bern — Engehalsinsel: ib., 59, Anm. 240.

⁴⁸ *Manching*: G. Jacobi, *Werkzeug und Gerät aus dem Oppidum von Manching*, Ausgr. in Manch. 5 (1974) 230 s, 317, Taf. 63: 1070-1074.

⁴⁹ *Stradonice — Hradišče*: J. L. Pič, *Le Hradisch de Stradonitz en Bohême* (1906) pl. 21: 13, 22, 30. — *Malé Hradisko — Staré Hradisko*: J. Meduna, *Staré Hradisko*, *Fontes Arch. Morav.* 2 (1961) 5, št. 602-77, Taf. 3: 12; 38, št. 602-1208, Taf. 40: 1; id., *Staré Hradisko* 2, *Fontes Arch. Morav.* 5 (1970) 73, Inv. Nr. M 216/1610, št. 1, Taf. 20: 15.

⁵⁰ *St. Kanzian am Klopeiner See (Škocjan) — Gracarca*. Za naselje glej G. Piccottini, *Archäologischer Atlas von Kärnten* (1989) 33, št. 102.

⁵¹ *Brežice — Sejmišče*: Guštin (op. 40). — *Mihovo — Trnišča*. — *Ptuj — Grajski grič*: Klemenc (op. 6) 47, 80, risba 29: 5.

⁵² Müller (op. 46) 75. — Orožje iz množične najdbe ne pripada samo stopnji LT C1, kot misli Müller, ampak gotovo tudi stopnji LT C2.

⁵³ W. Krämer, *Germania* 40, 1962, 304 ss, Abb. 1.

⁵⁴ J. Meduna, *Germania* 48, 1970, 57 s.

⁵⁵ A. Tanner, *Die Latènegräber der nordalpi- nen Schweiz. Kanton Zürich*, *Schr. d. Sem. f. Ur- gesch. d. Univ. Bern* 4/6 (1979) 40 ss, Taf. 56: 1, 2.

⁵⁶ B. Stähli, *Die Latenegräber von Bern- Stadt*, *Schr. d. Sem. f. Urgesch. d. Univ. Bern* 3 (1977) 83 ss, Taf. 3: 1-26; P. J. Suter, *Jb. Schweiz. Ges. Ur- Frühgesch.* 67, 1984, 84, Typ 3a, Abb. 9: 7, 8. — Prim. Meduna (op. 54) 56, Anm. 53; 57, Anm. 67; 58, Anm. 71; M. Čizmár, *Arch. rozhl.* 22, 1970, 569 ss, Taf. 1.

⁵⁷ I. v. Hunyady, *Die Kelten im Karpatenbec- ken* (1942-1944) 85, Taf. 21: 21; L. Pauli, *Der Dür- rnberg bei Hallein* 3/1, Münch. Beitr. z. Vor- u. Frühgesch. 18 (1978) 127, Taf. 121: A1; J. P. Guil- laumet, *Alba Regia* 23, 1987, 21, št. 4, fig. 4f.

⁵⁸ J. W. Neugebauer, *Die Kelten im Osten Österreichs* (1992) 70, Abb. 25: 31, 32. — Fibule različice Gemeinlebarne vrste Mötschwil iz Podzemlja sem že pred leti uvrstil v isti čas: Božič (op. 12) 865 s (stopnja Mokronog IIB).

⁵⁹ H. Polenz, *Bay. Vorgeschbl.* 47, 1982, 58 ss, Abb. 4-6; 110 s; Guštin (op. 31) 333, Abb. 20.

⁶⁰ Jevremov (op. 11) 65, t. 38: 20; id., *Obrtniška dejavnost na območju rimskega Poeto- via* (1981) [2], sl. 2.

⁶¹ V. Skrabar, *Starinar* 1, 1922, 145 ss, t. 3: 1-6; Pahič (op. 3) 314 s, t. 14: 1, 2, 4, 6, 7; Božič (op. 12) 875 (stopnja Mokronog IIB = LT C2).

⁶² *Brstje*: Pahič (op. 3) 305 s, t. 1; Tomanič- Jevremov 1985 (op. 1) 391, t. 4. — *Formin*: Pahič (op. 3) 306 ss, t. 2-12; 15: 7-13, 16: 4, 5.

⁶³ Tomanič-Jevremov 1992 (op. 1) 159.

⁶⁴ Pahič (op. 3) 305, št. 1; 313 s, št. 14; 315 s, št. 20; B. Teržan, *Starejša železna doba na Slovenskem Štajerskem*, Kat. in monogr. 25 (1990) 26 ss; Pirkmajer (op. 41) 19, sl. 3, t. 21; L. Bolta, *Arh. vest.* 17, 1966, 378 ss.

⁶⁵ D. Božič, *Mokronoška skupina latenske kulture v poznolatskem obdobju* (neobjavljena disertacija, Ljubljana 1992) 183 ss; J. Dular et al., *Arh. vest.* 42, 1991, 76 ss, 90 ss.

⁶⁶ O.-H. Frey, S. Gabrovec, *Arh. vest.* 20, 1969, 14; F. Schwappach, *Arh. vest.* 21-22, 1970-1971, 237 ss; O.-H. Frey, v: *Symposium zu Problemen der jüngeren Hallstattzeit in Mitteleuropa* (1974) 157; S. Gabrovec, v: *Utvrdena ilirska naselja*, Pos. izd. ANUBiH 24 (1975) 69; id., v: *Arheološka najdišča Slovenije* (1975) 61; id., *Traditiones* 19, 1990, 28.

⁶⁷ T. Knez, *Keltske najdbe iz Novega mesta* (1977); id., *Sto let arheoloških raziskovanj v Novem mestu* (1990) 49, 121 ss; id. 1992 (op. 13); B. Teržan, *Arh. vest.* 24, 1973, 660 ss; S. Gabrovec (op. 18) 176 s, t. 1-13; Guštin (op. 30) t. 9-13.

⁶⁸ Dular et al. (op. 65) 98 ss. V to stopnjo sodi tudi bronasta fibula vrste Almgren 65, ki je bila na Križnem vrhu najdena že leta 1888 (Narodni muzej Ljubljana, inv. št. R 3419). Nanjo me je 17. 5. lju-beznivo opozoril Andrej Preložnik. Prim. R. Gebhard, *Die Fibeln aus dem Oppidum von Manching*, *Ausgr. in Manch.* 14 (1991) 13, 94, Gruppe 11; M. Buora, A. Candussio, S. Demetz, *Quad. Friul. Arch.* 2, 1992, 65 ss.

⁶⁹ Božič (op. 65) 85 ss, 196 ss, t. 17-34.

⁷⁰ T. Knez, v: *Keltske študije*, Pos. muz. Brež. 4 (1977) 105 ss; id. 1992 (op. 13).

CONCERNING THE LA TÈNE FINDS IN THE PTUJ AREA

Summary

The remains of three La Tène period settlements have so far been found in the immediate vicinity of Ptuj: the Panorama hill, the Castle Hill and Zihlerlova ploščad in Rabelčja vas.¹

Fragments of La Tène pottery and a bronze knob-decorated ringlet (fig. 1: 1) were found on *Panorama*.²⁻⁴

The remains of pottery kilns were discovered on the *Castle Hill*, where La Tène sherds have also often been found.⁵ There is no evidence that the 1.1 m long drystone wall is a remnant of a La Tène defensive wall.⁶ The barbarized copy of a Roman Republican coin, struck in 38 BC, could have been brought here in the Roman period (it was found in the Late Roman fortlet).⁷⁻⁸ The most important find from the Castle Hill is the Late La Tène bronze pin (fig. 3: 1), which Klemenc identified as part of an Ostrogothic bridle.⁹

La Tène pottery and some bronze artefacts were found at *Zihlerlova ploščad*,¹⁰ but only the bronze fibula of Mötschwil type has been published (fig. 4: 1).¹¹⁻¹²

Knob-decorated ringlets

Knob-decorated ornaments appear in Late La Tène graves¹³⁻¹⁵ and settlements¹⁶⁻¹⁷ in Slovenia (fig. 1). Some of the examples do not have exact details of the find context;¹⁸⁻¹⁹ such finds from Vače and Štajerska may be assumed to have been derived from settlements, as there are no Late La Tène graves there.²⁰⁻²² The ringlet, found in a stream near the village of Gruča in Dolenjska, represents a water find.²³

It was already known at the beginning of this century that knob-decorated rings were characteristic of the LT D.²⁴⁻²⁵ The first list was published in 1966 by Reitingner.²⁶ He only knew of one ringlet from the former Yugoslavia, which is Hallstatt in type and date.²⁷ This list was enlarged with numerous examples from Southeastern Europe by Glodariu, who unconvincingly linked knob-decorated ornaments with belts.²⁸ Such ornaments have been frequently mentioned in the Slovenian literature,²⁹⁻³² and were only this year the subject of an exhaustive study by Radovan Cunja.³³

Knob-decorated ringlets remained in fashion in some places, e.g. in southern Bavaria, into the second half of the 1st Century AD.³⁴⁻³⁵ The inhumation graves from Heimstetten near Munich indicate that women wore them as amulets on necklaces.³⁶ There is little information about the function of such ornaments in the Late La Tène period, as the great majority of the finds are derived from settlements. However, five graves of the Mokronog group,³⁷ two from Novo mesto and Mihovo and three inhumations from Bela Cerkev,³⁸ show that knob-decorated ornaments were also exclusively worn by women in this period and that the smaller ringlets were amulets on necklaces, whilst the larger examples (grave Padarič 6 from Bela Cerkev) were bracelets. There was a ringlet with a relief snake figure, as well as knob-decorated ringlets in grave 1656/40 from Mihovo.³⁹

Pins with a loop and indentation

Apart from the four iron pins, which were found at Brežice in two graves of the LT C1 phase (fig. 2: 6-9),⁴⁰ there are also two bronze pins in Slovenia, which were excavated in settlements: one from the Castle Hill in Ptuj (fig. 3: 1) and the other from Trnišča near Mihovo (fig. 3: 2). The Ptuj example belongs to the

LT D, on account of the decoration on the buttons⁴¹ and the Mihovo example is contemporary, if the other metal finds from this settlement are taken into account: two large Celtic silver coins⁴² and a bronze fibula of Beletov vrt type.⁴³

Vouga suggested that such pins were component parts of chariots.⁴⁵ The discovery of the Brežice graves confirmed his theory,⁴⁴ which is also supported by the composition of the find from Tiefenau.⁴⁶ Such pins have been found in Switzerland,⁴⁷ Southern Germany,⁴⁸ Czechoslovakia,⁴⁹ Austria⁵⁰ and Slovenia (fig. 2, 3).⁵¹ The Slovenian examples, which come from sites of the Mokronog group (Brežice, Ptuj and Mihovo), thus represent one of the elements in this group, which are distinctively Central European in character. Some pins have a convex upper surface (fig. 2: 1-8, 10-12; 3: 1) and others have a convex lower surface (fig. 2: 13, 14; 3: 2-5).

Of the iron pins, the ones from Brežice are Middle La Tène in date, as are the finds from Tiefenau and La Tène itself,⁵² whilst the examples from Manching and Staré Hradisko might also be Late La Tène.^{53, 54} Of the bronze pins, that from Staré Hradisko could be Middle or Late La Tène; the Ptuj example is Late La Tène, whilst the remainder are of the same date, because they come from settlements, which were only occupied in the Late La Tène period.

Taken as a whole, however, it is very likely that all of the iron pins, including those from Manching and Staré Hradisko, are of Middle La Tène date, whilst all of the bronze examples are Late La Tène.

The Mötschwil type fibula

The fibula from Zihlerlova ploščad (fig. 4: 1) can be classified with the classic fibulae of this type.^{55, 56} Such fibulae are rare in Slovenia, Austria and western Hungary. Related fibulae predominate in this area, for which I have proposed the name of the *Gemeinlebern variant of the Mötschwil type* (List 1). It is characteristic of these that they have two or three tripartite buttons, which are flat underneath, on the back-turned foot extension and a spring, composed of four or six loops.

They can be divided into three groups, on the basis of the decoration of the top of the bow: a) fibulae with an undecorated bow (fig. 4: 2); b) those with a transverse rib on the bow, which is often defined on each side by two channels (fig. 4: 3); c) those with a transverse rib on the bow and a further transverse rib before the stop ridge of the foot (fig. 4: 4).

Fibulae of this variant have been dated on several occasions to LT D,⁵⁷ although the grave from Dühren in Baden-Württemberg and grave 26 from Dobova⁵⁹ show that they belong in LT C2, in which phase, Neugebauer placed the examples from Gemeinlebern.⁵⁸

The settlement picture of the Ptuj area in the La Tène period

The remains of two lowland settlements from LT C2 are known in Ptuj and its environs: Zihlerlova ploščad with the Mötschwil type fibula and the pottery workshop with a kiln from Spodnja Hajdina,⁶⁰ in which many dishes were found, which are virtually identical to that from Skorba grave 1.⁶¹ Several Middle La Tène cemeteries have been found in the vicinity of Ptuj,⁶² the cemetery at Skorba most probably belonged to the settlement at Spodnja Hajdina.⁶³

Both of the upland settlements, on the Castle Hill and Panorama, are Late La Tène (Mokronog phase IIIa = LT D1), as are other such settlements in Štajerska and Koroška⁶⁴ and also most of the hillforts in Dolenjska.⁶⁵

In contradiction to this, there are four hillforts in Dolenjska, which were seemingly occupied during the entire La Tène period (Mokronog I - IIIa = LT B2 - D1). This conclusion is made possible for Cvinger above Vir pri Stični by the results of excavation,⁶⁶ for Marof at Novo mesto, Gradišče near Valična vas and Križni vrh above Beli Grič by the duration of the associated cemeteries.⁶⁷ However, test excavation on Križni vrh revealed only finds from the Mokronog phase IIIa,⁶⁸ which leads to the assumption that in reality this settlement was not occupied in the Mokronog phases I and II, although burial took place below it in this period, in the vicinity of the Hallstatt graves.

A similar situation is indicated at Vinji vrh above Bela Cerkev at the La Tène - Roman interface. As last year's excavations showed, the hillfort was only occupied in the Mokronog phase IIIa, after which occupation ceased. However, burial continued in the cemetery at Strmec below the settlement.⁶⁹ It is interesting that here, the Late La Tène graves are exceptional in being inhumations and that the weapons in them are not damaged, whilst the Early Roman graves are cremations with weapons, which are often twisted, as is the case in all of the cemeteries of Mokronog phase IIIa with cremations (e.g. Roje near Moravče, Novo mesto-Beletov vrt).⁷⁰

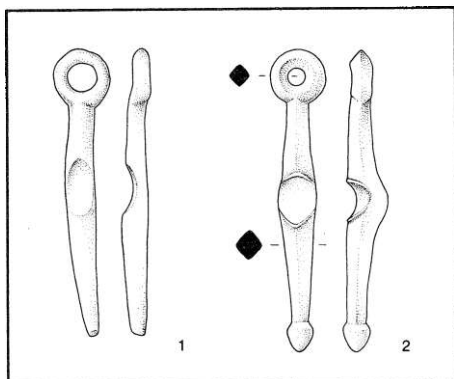
The drawings of the unpublished pins from Gracarca on the Klopeiner See (fig. 3: 3, 4) and from Engelbänsel near Bern (fig. 3: 5) were sent to me by the colleagues Paul Gleirscher of the Landesmuseum für Kärnten in Klagenfurt and Felix Müller of the Bernisches Historisches Museum in Bern. I would like to thank both of them for these and for permission to publish them. All of the drawings for the article are by Dragica Knific-Lunder.

Dodatek

Ko je bil članek že v tisku, sem odkril še en bronast zatič z ušescem in zajedo, ki je edini od vseh grobna najdba (sl. 5: 1). Izkopali so ga v žganem grobu 1726 velikega keltsko-rimskega grobišča Wederath-Belginum (A. Haffner, v: *Gräber – Spiegel des Lebens* [1989] 72 ss, Abb. 49 in R. Cordie-Hackenberg, A. Haffner, *Das keltisch-römische Gräberfeld von Wederath-Belginum* 4 [1991] 104, n, Taf. 453: n). Gre za najbogatejši moški grob stopnje LT D2 na grobišču, ki je ležal ločeno od drugih latenskih grobov in jih tudi prekašal po velikosti grobne jame (1,6 x 1,7 m) in grobne parcele (12,5 x 12,5 m). Med njegovimi pridatki so poleg železnega orožja (meč v nožnici, sulična ost in ščitna grba), dveh železnih fibul in keramičnih posod tudi železni in bronasti deli voza. O njegovi pomembnosti priča tudi to, da je bil tema nedavno končane disertacije Martina Thoma pri profesorju Haffnerju v Kielu.

Pojav bronastega zatiča obravnavane vrste v tem grobu potrjuje našo domnevo o namenu in starosti takih zatičev. Ker učinkuje zatič iz Wederatha v primerjavi s ptujskim (sl. 3: 1) zelo skromno, saj je manjši (ptujski je dolg 9,4 cm, wederathski pa 7,5 cm) in brez kakršnegakoli okrasa, je jasno, da je ptujski zatič pripadal zelo razkošnemu vozu. Vsekakor gre za najdbo *par excellence* v evropskem merilu.

Zaradi prijaznosti kolega Jirija Brena iz Narodnega muzeja v Pragi lahko tu objavimo tudi risbo bronastega zatiča iz Stradonic (sl. 5: 2), ki ima podobno profilirano zajedo in jagodast spodnji zaključek kot mihovski zatič (sl. 3: 2). Hrani ga Narodni muzej v Pragi, inv. št. 80297.

Sl. 5: Zatiča z ušescem in zajedo.
1 Wederath-Belginum, grob 1726
(po Haffnerju), 2 Hradište pri Stradonicah.
– Vse bron. M. = 1:2.

Fig. 5: Pins with a loop and indentation.
1 Wederath-Belginum, grave 1726 (after Haffner),
2 Hradište near Stradonice. – All bronze. Scale = 1:2.

Suplement

After this article had already been in the press one more bronze pin with a loop and indentation came to my knowledge, the only one from a grave (fig. 5: 1). It lay in the cremation grave 1726 of the great Celtic-Roman cemetery of Wederath-Belginum (A. Haffner, in: *Gräber – Spiegel des Lebens* [1989] 72 ss, Abb. 49 and R. Cordie-Hackenberg, A. Haffner, *Das keltisch-römische Gräberfeld von Wederath-Belginum* 4 [1991] 104, n, Taf. 453: n). This grave, which represents the most important man's grave of the LT D2 period in this cemetery, contained in addition to iron arms and pottery several metallic parts of a chariot.

Our supposition about the function of such bronze pins (part of a chariot) and of their age (LT D period) is thus fully confirmed. Although the pin from Wederath resembles the pin from Ptuj (fig. 3: 1), it is smaller and without any decoration, which means that the pin from Ptuj belonged to a very richly ornamented chariot.

The colleague Jiri Bren from Prague kindly sent to me a drawing of an unpublished bronze pin from Stradonice (The National Museum, Prague, Inv. No. 80297, fig. 5: 2), which is similar to that one from Mihovo (fig. 3: 2).

Dr. Dragan Božič
Inštitut za arheologijo ZRC SAZU
Gosposka 13
SLO – 61000 Ljubljana